

XALQ QO'SHIQLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

Ro'zimurodova Zarifa Zaynidinovna*Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs
magistratura talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek, qozoq va turkman xalq qo'shiqlari qiyosiy-tipologik aspektda tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida xalq qo'shiqlarining janriy xususiyatlari, poetik tasvir vositalari, ramziy obrazlar tizimi hamda lirik diskursi tahlil qilindi. Ayniqsa, yor-yor va marosim qo'shiqlaridagi mushtarak motivlar, oilaviy qadriyatlar, tabiat obrazlari hamda milliy-estetik qarashlarning o'xshash va farqli jihatlarini ilmiy asosda yoritildi. Shuningdek, xalq qo'shiqlarining turkiy xalqlar ma'naviy-madaniy birligini aks ettiruvchi muhim folklor hodisasi ekanligi asoslab berildi.*

Kalit so'zlar: *xalq qo'shiqlari, qiyosiy-tipologik tahlil, o'zbek folklori, qozoq folklori, turkman folklori, yor-yor, marosim qo'shiqlari, poetik obraz, lirik diskurs, folklorshunoslik, turkiy xalqlar, ramziy tasvir.*

Turkiy xalqlar og'zaki ijodi tizimida xalq qo'shiqlari milliy tafakkur, etnomadaniy qarashlar hamda tarixiy xotirani o'zida mujassamlashtirgan muhim badiiy hodisalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek, qozoq va turkman xalq qo'shiqlari mazmun-mohiyati, poetik qurilishi, obrazlar tizimi hamda marosimiy funksiyasi jihatidan o'zaro yaqinlik kasb etishi bilan birga, har bir xalqning milliy ruhiyati va estetik tafakkurini ham aks ettiradi. Shu jihatdan mazkur xalq qo'shiqlarini qiyosiy-tipologik asosda o'rganish folklorshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Xalq qo'shiqlari uzoq tarixiy taraqqiyot davomida xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, oilaviy-marosimiy an'analari hamda ijtimoiy-estetik qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ayniqsa, yor-yor, lapar, aytim va marosim qo'shiqlari turkiy xalqlar o'rtasidagi tarixiy-madaniy mushtaraklikni yoritishda muhim manba vazifasini bajaradi. Tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, o'zbek va qozoq yor-yorlarida poetik parallelizm, ramziy obrazlar hamda marosimiy motivlarning o'xshashligi kuzatiladi [1]. Jumladan, H.Aliqulova o'zbek va qozoq yor-yorlarining boshqa to'y qo'shiqlari bilan munosabatini tahlil qilar ekan, "yor-yor qo'shiqlari turkiy xalqlarning umumiy marosim poetikasini aks ettiruvchi sinkretik janr sifatida namoyon bo'ladi" ligini qayd etadi [1]. Mazkur qarash xalq qo'shiqlarini faqat bir millat doirasida emas, balki umumturkiy madaniy qatlam asosida o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Shuningdek, o'zbek va qozoq xalq qo'shiqlarida uchraydigan poetik obrazlar, ramziy ifodalar hamda lirik kechinmalar o'rtasidagi tipologik mushtaraklik ham diqqatga sazovordir. Tadqiqotchi H.Aliqulova yor-yorlarda kelin obrazi, ota uyi, oq yo'l, qush va gul timsollarining semantik jihatdan o'xshash ma'no yukiga egaligini qayd etadi [2].

Bu esa turkiy xalqlar folkloridagi umumiy poetik tafakkur va estetik mezonlarning tarixiy ildizlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Turkman xalq qo'shiqlari ham mazmun va poetik qurilishi jihatidan o'zbek hamda qozoq folklori bilan yaqin aloqadorlik kasb etadi. Xususan, turkman xalq aytimlarida vatan, muhabbat, sadoqat, oilaviy qadriyat va marosim motivlari ustuvorligi kuzatiladi. Biroq ayrim poetik vositalar, ritmik tuzilish hamda musiqiy ohanglarda milliy xususiyatlarning ustunligi namoyon bo'ladi. Ana shu o'xshash va farqli jihatlar xalq qo'shiqlarini qiyosiy-tipologik tahlil qilishning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Bugungi folklorshunoslikda xalq qo'shiqlarining poetik xususiyatlari, janriy tabiati va lirik diskursini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, A.Abdurasulov xalq qo'shiqlarining tarixiy shakllanishi hamda ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yoritgan bo'lsa [4], J.Ismailov xalq qo'shiqlaridagi lirik diskurs va poetik ifoda masalalariga e'tibor qaratadi [5]. Bu tadqiqotlar xalq qo'shiqlarining nafaqat folklor namunasi, balki milliy ma'naviy tafakkurning badiiy ifodasi ekanligini tasdiqlaydi.

Turkiy xalqlar folklorida xalq qo'shiqlari insonning ruhiy kechinmalari, ijtimoiy munosabatlari hamda marosimiy qarashlarini ifodalovchi muhim badiiy vositalardan biri sifatida shakllangan. O'zbek, qozoq va turkman xalq qo'shiqlarining genezisi, poetik qurilishi hamda funksional vazifalarida umumiylik mavjud bo'lsa-da, ularning har birida milliy mentalitet va etnomadaniy qarashlarga xos individual jihatlar ham saqlanib qolgan. Ayniqsa, to'y-marosim qo'shiqlari, yor-yorlar, lapar va aytimlarda bu o'xshashlik hamda farqlar yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

O'zbek va qozoq xalq qo'shiqlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikki xalq folklorida marosimiy qo'shiqlar oilaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. Jumladan, yor-yor qo'shiqlari kelinning ota uyidan uzatilishi, yangi oilaga kirib borishi bilan bog'liq ruhiy holatlarni poetik shaklda ifodalaydi. H.Aliqulova tadqiqotida o'zbek va qozoq yor-yorlarining asosiy poetik yadrosi "ayriliq va yangi hayot oralig'idagi ruhiy kechinma" ekanligi qayd etiladi [1]. Mazkur holat ikki xalq qo'shiqlaridagi lirik mazmunning tipologik yaqinligini ko'rsatadi.

O'zbek yor-yorlarida ko'proq nasihat, ota-ona roziligi hamda kelinning odob-axloqiga urg'u beriladi:

Ostonangdan oq yo'l bilan chiq, qizim,

Borgan joying obod bo'lsin, qizim.

Qozoq yor-yorlarida esa ruhiy dramatizm va ayriliq hissi kuchliroq seziladi:

Qiz ketadi uzoq elga yor-yor-ay,

Ota uyi qolur armon yor-yor-ay.

Har ikki namunada ham "ota uyi" obrazi muqaddas makon sifatida talqin qilinadi. Bu obraz turkiy xalqlar folklorida oilaviy qadriyatlarning ustuvor ekanligini anglatadi. H.Aliqulova obrazlar qiyosiga bag'ishlangan maqolasida kelin, ostona, oq yo'l, qush va gul timsollari o'zbek va qozoq yor-yorlarida mushtarak semantik ma'no tashishini

ta'kidlaydi [2]. Xususan, "oq yo'l" timsoli yangi hayotga ezgu tilak, baxt va poklik ramzi sifatida qo'llanadi.

Turkman xalq qo'shiqlarida ham marosim motivlari muhim o'rin tutadi. Biroq ularda epik ruh va musiqiy ritmning kuchliligi kuzatiladi. Turkman aytimlarida kuy va matn uyg'unligi asosiy poetik vosita hisoblanadi. Ayniqsa, kelin salom va to'y aytimlarida milliy urf-odatlar badiiy tasvir orqali ifodalanadi. Turkman qo'shiqlarida tabiat obrazlari keng qo'llanib, ular inson ruhiyati bilan parallel holda talqin qilinadi:

Sahro shamoli esar sekin,
Kelin kelar oq uy tomon.

Mazkur misrada "sahro shamoli" harakat va o'zgarish ramzi bo'lsa, "oq uy" baxt va yangi hayot timsolini anglatadi. O'zbek va qozoq qo'shiqlarida ham "oq" rang poklik hamda ezgulik ifodasi sifatida qo'llanishi umumturkiy poetik tafakkurning mushtarakligini ko'rsatadi.

Xalq qo'shiqlarining poetik tizimida ramziy tasvirlar alohida o'rin tutadi. H.Aliqulova yor-yor qo'shiqlaridagi poetik tasvir va ramzlarni tahlil qilar ekan, qush, gul, suv, yo'l kabi obrazlarning marosim poetikasida barqaror ramzga aylanganligini qayd etadi [3]. Jumladan, qush obrazi erkinlik va hijronni, gul obrazi esa go'zallik va navqironlikni ifodalaydi. O'zbek xalq qo'shiqlarida:

Bulbul sayrar bog' ichida,
Qiz ulg'aydi el ichida.
Qozoq xalq qo'shiqlarida esa:
Uchdi qushim keng osmonga,
Qoldim yolg'iz men armonda.

misralari uchraydi. Har ikkala misolda ham qush obrazi inson taqdiri va ruhiy holatining poetik paralleliga aylangan. Bu esa xalq qo'shiqlarida tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi ichki uyg'unlikni ko'rsatadi.

O'zbek xalq qo'shiqlarida didaktik ruh kuchli seziladi. A. Abdurasulovning fikricha, xalq qo'shiqlari nafaqat estetik zavq manbai, balki yosh avlodni tarbiyalovchi ma'naviy vosita vazifasini ham bajaradi [4]. Darhaqiqat, o'zbek xalq qo'shiqlarida ota-onaga hurmat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi g'oyalar yetakchi o'rinda turadi. Qozoq va turkman qo'shiqlarida esa erkinlik, jasorat hamda sadoqat motivlari nisbatan faolroq namoyon bo'ladi. Bu holat ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi turmush tarzi bilan ham izohlanadi.

Xalq qo'shiqlaridagi lirik diskurs ham qiyosiy-tipologik jihatdan muhimdir. J.Ismailov xalq qo'shiqlarida lirik "men"ning ifodalanishi orqali xalqning ichki ruhiy olami namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [5]. O'zbek qo'shiqlarida lirik qahramon ko'proq sabr-toqatli va mulohazali tarzda tasvirlansa, qozoq hamda turkman qo'shiqlarida hissiy ochiqlik va jo'shqinlik kuchliroq seziladi. Bu farq milliy xarakter va hayot tarzining folklordagi aksidir.

Shuningdek, xalq qo'shiqlarining janriy tizimida ham umumiylik mavjud. Nazarovaning qayd etishicha, xalq qo'shiqlari mehnat qo'shiqlari, marosim qo'shiqlari, mavsumiy aytimlar va lirik qo'shiqlar kabi turlarga bo'linadi [6]. O'zbek, qozoq va turkman folklorida ushbu janrlarning deyarli barchasi uchraydi. Ayniqsa, mehnat qo'shiqlarida xalqning kundalik turmushi, orzu-intilishlari va ijtimoiy qarashlari badiiy aks etadi.

Demak, o'zbek, qozoq va turkman xalq qo'shiqlari o'rtasidagi qiyosiy-tipologik mushtaraklik, avvalo, ularning umumturkiy tarixiy ildizlari, o'xshash urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, har bir xalq qo'shiqlarida milliy ruh, mahalliy poetik tafakkur va estetik qarashlarning o'ziga xos jihatlari ham saqlanib qolgan. Bu esa turkiy xalqlar folklorini kompleks va qiyosiy asosda o'rganish muhim ilmiy natijalarni berishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliqulova H.Q. O'zbek va qozoq yor-yorlarining boshqa to'y qo'shiqlari bilan munosabati // O'zbekiston: til va madaniyat. – 2024. – №3. – B. 35–54.
2. Aliqulova H. O'zbek va qozoq yor-yorlarida obrazlarning qiyosiy tadqiqi // Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning. – 2024. – Vol. 1, Issue 11. – B. 16–20.
3. Aliqulova H. Yor-yor qo'shiqlarida poetik tasvir va ramzlar ifodasi // Izlanish samaralari: Respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – 2024. – B. 461–465.
4. Abdurasulov A.A. O'zbek xalq qo'shiqlari tarixi, mazmuni hamda ijtimoiy pedagogik ahamiyati // Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Vol. 3, Special Issue 3. – B. 345–352.
5. Ismailov J.J. O'zbek xalq qo'shiqlari poetik talqinida lirik diskursning ifodalanishi // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – №11–12. – B. 11–12.
6. Nazarova G. Xalq qo'shiqlari va ularning turlari mavzusini o'rgatishning ahamiyati // Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions: European Science International Conference materiallari. – 2025. – B. 588–592.